

کنکاشی درباره

حضرت عبدالعظیم (ع)

و درک محضر

حضرت رضا (ع)

◀ سید صادق حسینی اشکوری

در میان راویان اخبار و ناقلان آثار اهل بیت گرامی رسول اکرم (ص)، شمار محدثانی که چندین تن از امامان معصوم (ع) را درک کرده اند، اندک نیست. این امر علاوه بر اهمیتی که برای شخص محدث داشته، برای ما نیز - که پس از قرن‌ها به بررسی احادیث آنها نظر می‌افکنیم - بسیار حایز اهمیت است.

در این میان، نام محدث عالی قدر شیعه و ملجأ و ماوای محبان و دوستداران اهل بیت، حضرت عبدالعظیم حسینی (ع) درخشش ویژه‌ای دارد.

آنچه مسلم است وی محضر امام جواد و امام هادی (ع) را درک کرده و از آنها روایات زیادی نقل نموده است. اما درباره درک زمان حضرت رضا و امام حسن عسکری اختلافاتی وجود دارد. البته مراد، درک زمان امامت امام است، نه درک زمان حیات فقط.

درباره درک محضر مبارک حضرت

عسکر (ع) گرچه بعضی تصریح فرموده اند که وی از اصحاب آن حضرت نیز بوده است، ولی شواهدی بیانگر عدم صحت آن است. بهترین شاهد بر این مطلب، توصیه حضرت هادی (ع) به زیارت آن بزرگوار در ری است، که خود حاکی از وفات آن جناب در عصر امامت حضرت هادی (ع) است.

بنابراین، بحث اصلی در این نوشتار درباره درك زمان حضرت رضا (ع) است، که معركة آرا و اختلاف میان محدثان و بعضی از علمای رجال شده و عده ای از معاصران نیز در آن اختلاف نموده اند، به گونه ای که بعضی جزم به درك حضور و عده ای به عدم آن دارند.

ثمرات بحث

علاوه بر ثمرات علمی که بر درك حضور پرفیض امام رضا (ع) به وسیله حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) مترتب است، سه ثمره مهم دیگر نیز به نظر می رسد:

اولاً. اگر ایشان، حضرت رضا (ع) را درك نکرده باشند، بنابراین روایت یا

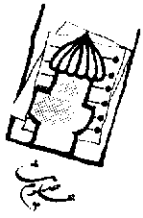
روایات منقول وی از حضرت ثامن مرسل خواهد بود و از درجه اعتبار رجالی ساقط است. البته این به معنای صادر نشدن روایت از امام معصوم (ع) نیست و طبعاً سیاق روایت، روایات مشابه و دیگر مطالب و مرجحات و مضعفات رجالی نیز باید مقارن با روایت بررسی شوند؛ ولی آنچه مسلم است آن روایت، دیگر به طور مستقل نمی تواند دلالت داشته باشد و بدان استناد شود.

۱. مثلاً میرداماد (م ۱۰۴۰ق) در شرعة التسمیة، ص ۴۵ می گوید:

عبدالعظیم المدفون بمشهد (بمسجد الشجرة بالری... وقد ادرك من الأئمة الجواد والهادی والعسکری (ع).

البته مستند اصلی این نظر، قول مرحوم شیخ طوسی است که در رجال خود رجال الطوسی، ص ۴۳۳) عبدالعظیم را از اصحاب ابی محمد حسن عسکری (ع) دانسته است.

توضیح اینکه امامت حضرت عسکری (ع)، پس از شهادت امام هادی (ع) جمادی الاخره ۲۵۴ شروع می شود و تا شهادت آن حضرت در سامرا، ۸ ربیع الاول ۲۶۰ ادامه می یابد.

عمر حضرت کاظم (ع) بوده، و دوره امامت امام رضا (ع) - که شهادتش در سال ۲۰۲ یا ۲۰۳ بوده - را درک کرده و احتمالاً از آن حضرت روایت کرده، و سپس حضور حضرت امام جواد و امام هادی (ع) رسیده و از آنها حدیث نقل کرده و در دو یا چهار سال قبل از شهادت حضرت هادی (ع) (در سال ۲۵۴) از دنیا رفته، و حضرت هادی (ع) نیز تشویق و تحریض بر زیارت ایشان نموده اند.

آقای عطاردی می گوید^۲:

یکی از فضایل معاصرین در رساله ای که در شرح زندگی حضرت عبدالعظیم به نگارش درآورده گوید: «عبدالعظیم حسنی در سال ۲۰۲ هجری متولد شده، لیکن ماخذ این گفتار خود را ذکر نکرده است».

این گفته مدرک درستی ندارد؛ زیرا حضرت عبدالعظیم راوی هشام بن حکم است و او در سال

۲. عبد العظیم الحسنی حیات و مستند (زندگانی حضرت عبدالعظیم - ع)، ص ۶۳.

ثانیاً. با توجه به زوایای مجهولی که درباره ورود حضرت عبدالعظیم (ع)، تاریخ ورود و مکانی که از آن حرکت کرده است، مشخص شدن اینکه عبدالعظیم (ع) از راویان حضرت رضا (ع) بوده و بررسی احتمالات مبنی بر اینکه این ملاقات (یا ملاقاتها) در ایران انجام شده یا مدینه یا جای دیگر برای روشن شدن بعضی از نکات مجهول تاریخی مفید خواهد بود.

ثالثاً. در بررسی تاریخ تولد عبدالعظیم

- که در حاله ای از ابهام قرار دارد - نیز بسیار مؤثر است.

ذکر این نکته نیز ضروری است که از جهت تاریخی، بعید نیست که عبدالعظیم (ع) از اصحاب امام رضا (ع) باشد، چون به عقیده برخی تولد حضرت عبدالعظیم در سال ۱۷۳ هجری و وفاتش در سال ۲۵۰ تا ۲۵۲ است، بنابراین، ایشان در ۷۷ یا ۷۹ سالگی دنیا را وداع گفته است؛ با توجه به شهادت امام کاظم (ع) در سال ۱۸۳، دوران کودکی عبدالعظیم، مقارن با دهه آخر

۱۹۸ درگذشته^۳، و نیز عبدالعظیم محضر مبارک حضرت رضا(ع) را درک نموده، در حالی که آن جناب در سال ۲۰۳ به شهادت رسیده است.

گفتمنی است که در مقام اثبات این درک حضور، به مشکلی برمی خوریم، و آن اینکه کتابهای حدیثی از روایت حضرت عبدالعظیم از امام ثامن(ع) خالی است، مگر یک روایت.

للرؤية والفطر للرؤية، وليس منا من صام قبل الرؤية وأفطر قبل الرؤية للرؤية». قال: قلت له: يابن رسول الله، فما ترى في صوم يوم الشك؟ فقال: «حدّثني أبي، عن جدي، عن آبائه(ع) قال: قال أمير المؤمنين(ع): لئن أصوم يوماً من شهر شعبان، أحب إليّ من أن أفطر يوماً من شهر رمضان».

سپس صدوق روایت را غریب

دانسته و می گوید:

قال مصنف هذا الكتاب: وهذا

حدیث غریب لا اعرفه إلا من طریق

عبدالعظیم بن عبدالله الحسني

المدفون بالرى في مقابر الشجرة،

وكان مرضياً -رضى الله عنه-.

بدیهی است که این روایت دلالت بر

درک حضور حضرت رضا(ع) نمی کند؛

چون عبدالعظیم روایت را از سهل بن

سعد نقل کرده و او حدیث را از امام

تنها روایت رضوی منقول

از سوی عبدالعظیم(ع):

در بعضی از نوشته ها آمده است که تنها

روایتی را که عبدالعظیم از حضرت

رضا(ع) روایت کرده، حدیثی است که

عبدالعظیم در باب صوم به واسطه سهل

بن سعد از حضرت نقل کرده و مرحوم

صدوق در من لا يحضره الفقيه آن را بیان

داشته است^۴:

وروى عبدالعظیم بن عبدالله

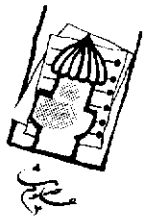
الحسني عن سهل بن سعد، قال:

سمعت الرضا(ع) يقول: «الصوم

۳. بلکه ۱۹۹ چنان که ایشان در صفحات ۲۰۸ و

۲۱۸ از همان کتاب بدان تصریح کرده است.

۴. من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۱۲۸، ح ۱۹۲۹.

اصحاب امام رضا باشد؛ چرا که:

اولاً. ممکن است عبدالعظیم از واسطه ای نقل کرده که آن واسطه در روایت ذکر نشده است. نیز دلیل ظاهری در روایت نیست که از آن بتوان فهمید عبدالعظیم بلاواسطه از امام رضا(ع) روایت کرده است؛ یعنی نمی توان یقین نمود که ارسال قبل از عبدالعظیم است، گرچه ظهور در آن دارد که ارسال قبل از اوست و روایت از عبدالعظیم تا امام(ع) متصل است.

ثانیاً. محتمل است مراد از ابوالحسن، ابوالحسن ثالث باشد که امام هادی(ع) است و با امام رضا(ع) اشتباه شده.

ب. عبدالعظیم در روایت کیست؟

از آنجا که شیخ مفید وصفی برای

۵. ر.ک: اصول الکافی، ج ۱، ص ۴۲۴، کتاب الحجة، ح ۶۳، باب فيه نکت و نطف من التنزیل فی الولاية.

۶. ر.ک: الاختصاص، ص ۲۴۷ (انتشارات اسلامی)؛ بحار الأنوار، ج ۷۱، ص ۲۳۰، ح ۲۷.

رضا(ع) شنیده است. چنانکه روایتی نیز عبدالعظیم از هشام بن حکم نقل کرده که او از امام صادق(ع) شنیده است.^۵ پس آیا می توان گفت: حضرت عبدالعظیم امام صادق(ع) را نیز درک کرده است؟

تنها روایتی که عبدالعظیم بدون واسطه از امام رضا(ع) نقل کرده، موعظه ای است که مرحوم شیخ مفید در الاختصاص نقل کرده است. روایت چنین است:

روي عن عبدالعظیم، عن ابی الحسن الرضا(ع) قال: یا عبدالعظیم، ابلغ عني اولیائی السلام وقل لهم ان لا يجعلوا للشيطان علی انفسهم سبیلاً، ومرهم بالصدق فی الحدیث واداء الامانة... ۶.

در اینجا به دو نکته توجه کنیم:

الف. ارسال روایت:

۱. این روایت مرسل است و به جهت ارسالش قابل اعتماد نیست، گرچه مضمون بسیار بالایی دارد؛ اما به تنهایی، اثبات نمی کند که عبدالعظیم از

عبدالعظیم بیان نکرده محتمل است مراد از عبدالعظیم، شخصی غیر از عبدالعظیم حسنی باشد.

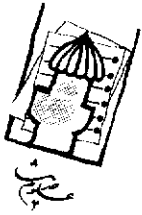
با توجه به اینکه روایتی دیگر به وسیله عبدالعظیم حسنی از امام رضا(ع) نقل نشده، این احتمال عقلایی است، در صورتی که مراد از ابوالحسن، حتماً همان امام رضا(ع) باشد، ولی از طرفی دیگر با بررسی روایت شیعه به شخصی عبدالعظیم نام غیر از عبدالعظیم حسنی - که مناسبت طبقاتی داشته باشد - نیز برخورد نمی‌کنیم، خصوصاً شیخ مفید در الاختصاص، فقط در یک جای دیگر نامی از عبدالعظیم آورده که مراد از آن قطعاً عبدالعظیم حسنی است.

روایت دیگر الاختصاص چنین است:

احمد بن الحسن، قال: حدثنا عبدالعظیم بن عبدالله، قال: قال هارون الرشید لجعفر بن یحیی البرمکی: إني أحب أن أسمع كلام المتكلمين... ۷

عبدالعظیم وقصد زیارت حضرت رضا(ع) برخی بر این عقیده اند که عبدالعظیم(ع) برای زیارت حضرت رضا(ع) به ایران آمده، ولی خدمت حضرت نرسیده است. واعظ تهرانی در ابتدای روح و ریحان دهم از کتاب جنة النعیم می‌گوید:

و بعضی نقل کرده‌اند: به عزم زیارت مرقد منوره مطهر حضرت رضا(ع) از سرمن رای بیرون آمد و به بلاد خراسان متوجه گردید. چون به شهر ری وارد شد، زمانی به جهت زیارت قبر مطهر حضرت حمزة بن موسی بن جعفر(ع) توقف فرمود، و امر آن بزرگوار مخفی بود، و کسی آن جناب را نمی‌شناخت تا آنکه دوستان و شیعیان در خفا خدمتش رسیدند، و اطلاع از حالات حسنه اش پیدا کردند، و مسائل حلال و حرام خودشان را سؤال نمودند، و کمال تقرب آن جناب را به امامین هم‌امین(ع) یافتند و بر ارادت و خلوص ایشان

برای زایران بزرگوار بیان نمود. پس حسن حالت آن جناب مقتضی بوده است که به زیارت حضرت رضا(ع) رود و آن جناب هم قبل از وفات و ملاقات حضرت عبدالعظیم زیارتش را از دوستانش بخواهد.

بررسی کلام اهل فن:

رجالی کبیر علامه مامقانی در تنقیح المقسال پس از اینکه از ابن بابویه در ثواب الأعمال حدیث فضیلت زیارت حضرت عبدالعظیم(ع) از امام هادی(ع) را نقل کرده^۸ می گوید:

وفیه دلالة علی فضل زیارته وعلی کونه فی زمان الهادی(ع) میتاً^۹.

۸. کامل الزیارات، ص ۵۳۷، ح ۸۲۸: حدیثی علی بن الحسین بن موسی بن بابویه، عن محمد بن یحیی العطار، عن بعض اهل الری، قال: دخلت علی ابي الحسن العسكري(ع) فقال: «ابن کنت؟» فقلت: زرت الحسين بن علی(ع).
فقال: «اما لو زرت قبر عبدالعظیم عندکم، لکنت کمن زار الحسين(ع)».
۹. تنقیح المقال، ج ۲، ص ۱۵۷.

افزود. پس نگذارند آن جناب حرکت نماید. سپس می افزاید:

و اگر این قول اخیر را تصدیق نمایم، بعید نیست از آن که حضرت عبدالعظیم(ع) به زیارت لقای حضرت رضا(ع) مشرف نشده بود و خواست ادای حق امام ثامن ضامن را نموده باشد. سایرین از ائمه طاهرین، بنا بر حدیث مشهور که فرمودند: «هر امامی بر این امت حقی دارد، اگر کسی خواهد حق ایشان را ادا نماید، باید

به زیارت ایشان رود». لکن پس از آن، توجیهی درباره تنصیص حضرت رضا(ع) بر زیارت عبدالعظیم نقل کرده که قابل قبول نیست و به زودی وجه آن را نقل خواهیم کرد. وی در ادامه گفتارش می گوید:

وبیاید در اقوال علما قولی که در کتاب رجال، داعی دیده است: حضرت رضا(ع) تنصیص فرمود به زیارت حضرت عبدالعظیم و ثوابی

این حدیث دلالت می کند بر اینکه حضرت عبدالعظیم در زمان امام هادی(ع) از دنیا رفته، لذا حضرتش امر به زیارت او می کند، سپس علاوه بر اینکه قول مبنی بر حیات عبدالعظیم در زمان عسکری(ع) را رد می کند، نسبت دادن زیارت عبدالعظیم را به امام رضا(ع) بی معنا می داند و می گوید:

فعدّ الشیخ(ره) اياه من اصحاب ابي محمد الحسن العسکری(ع) لا معنی له، کما لا معنی لما حکى عن ثانی الشہیدین، من نقله عن بعض النسابین نسبة إلى الرضا(ع) التخصیص علی زیارته. آنگاه عبارت شهید ثانی را در تعلیقه اش بر الخلاصه نقل کرده و می گوید:

وهو اشتباه غریب ضروری آن عبدالعظیم لم یکن متوفیاً فی زمان الرضا(ع)، حتی ینص علی زیارته.

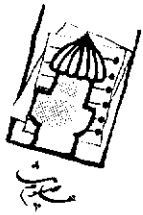
عبدالعظیم در زمان امام رضا(ع) از این دنیا نرفته بود تا حضرت بر زیارتش تصریح کند.

سپس علامه مامقانی التفات جالبی درباره منشأ این اشتباه فرموده و می گوید: گمانم آن است که روایت تخصیص ابوالحسن(ع) بر زیارت عبدالعظیم بوده، و مراد راوی از ابوالحسن، ابوالحسن ثالث بوده. که امام هادی(ع) است. و شهید ثانی گمان کرده مراد از ابوالحسن، امام رضا(ع) است، و ابوالحسن را تبدیل به رضا کرده است^{۱۰}.

مرحوم آیه الله خوئی نیز می گوید^{۱۱}:
إنّ جلاله مقام عبدالعظیم(ع) وایمانه وورعه غنیة عن التثبیت فی اثباتها بالروایات الضعاف مثل ما روی عن بعض النسابین عن الرضا(ع) قال: «من زار قبره وجبت له الجنة»، مع ان المتحصّل من کلمات اصحابنا ان عبدالعظیم

۱۰. همان، ج ۲، ص ۱۵۷: وظنی ان الراوی روی تخصیص ابي الحسن(ع) علی زیارته مریداً بابی الحسن(ع) الثالث وهو الهادی(ع)، فاشتبه الشہید الثانی وزعمه الرضا(ع) فابدله به، فتدبر جیداً.

۱۱. معجم رجال الحدیث، ج ۱۰، ص ۵۴.

است و ناقل به اشتباه آن را در مورد حضرت عبدالعظیم دانسته است .

این توجیه دو اشکال دارد :

اولاً . اگر نسبت چنین اشتباه‌هایی به

ناقلان و راویان اخبار بدهیم ، دیگر هیچ چیزی مورد اعتماد باقی نمی ماند و اساساً نسبت اشتباه دادن دلیل می خواهد .

ثانیاً ، در ارجاع ضمیر به حضرت معصومه (ع) « قبرها » و در ارجاع به حضرت عبدالعظیم « قبره » به کار می رود و این دو برای عرب زبان قابل اشتباه نیست .

به هر حال ، التفاتی که علامه مامقانی نموده و آیه الله خوئی نیز در عباراتش آن را تأیید کرده قابل قبول است .

توجیه کجوری و اخبار به غیب

مرحوم کجوری در جنة النعیم بعید ندانسته که حضرت رضا (ع) به زیارت حضرت عبدالعظیم (ع) تنصیص فرموده

لم يدرك الرضا (ع) فضلاً عن ان يكون متوفى في حياته ، فما ذكره بعض النسابين وهم جزماً ، فهذه المرسلات غير قابلة للتصديق ؛

جلالت مقام وایمان وورع عبدالعظیم (ع) ما را از تمسک به روایات ضعیف مثل آنچه بعضی از علمای انساب روایت کرده اند که حضرت رضا (ع) فرمود : کسی که قبرش را زیارت کند بهشت بر او واجب است ، بی نیاز می کند . علاوه بر اینکه ما حاصل کلمات اصحاب ما این است که عبدالعظیم (ع) حضور حضرت رضا (ع) را درک ننمود تا چه رسد به اینکه در زمان حضرتش وفات یافته باشد . پس مطلب بعضی از نسابه‌ها قطعاً اشتباه بوده و این گونه مرسلات قابل قبول نیستند .

توجیه مرحوم شوشتری

مرحوم شوشتری در قاموس الرجال^{۱۲} توجیهی دیگر فرموده و آن اینکه :

روایات منقول از حضرت رضا مربوط به زیارت قبر حضرت معصومه

باشد و می گوید:

و استبعاد و استیحاشی ندارد
اخبار آن بزرگوار به امر مستقبل و
تشویق اهل ری بر زیارت
حضرت عبدالعظیم؛ از آنکه
امام (ع) به عقیده شیعه اثنا عشریه
به ما کان و ما یكون و ما هو کائن
عالم است و آنچه الی یوم القیامه
از کتم عدم به فضای شهود و
بروز می رسد و احادیث صحیحه
کتاب «اصول کافی» شهادت بر
صدق مقصود و مراد البته دلالت
دارد. ۱۳

با توجه به آنچه از علامه مامقانی نقل
شد و خود کجوری نیز بدان معترف
است، حضرت عبدالعظیم (ع) حضور
حضرت رضا (ع) را درک نکرده است.
بنابراین، این امر باید حالت «اخبار به
غیب» داشته باشد، و ائمه معصومین (ع)
بنایشان در حالات عادی، اخبار به غیب
نبوده است و فقط در مواردی که
می خواسته اند اتمام حجّت نمایند یا
اعجازی نشان دهند، اخبار به مغیبات
می نموده اند.

در اینجا وجهی ظاهر - که حضرت
به جهت آن، این تشویق را نموده
باشد - وجود ندارد، خصوصاً با توجه
به اینکه امامان بعدی می توانسته اند
ترغیب به زیارت حضرت عبدالعظیم را
بیان کنند.

علاوه بر اینکه لسان خبر «من زار
قبره و حبت له الجنة» لسان اخبار به
ماضی است نه اخبار به مستقبل.

اگر اشکال شود که در مورد حضرت
معصومه (س) نیز روایاتی مشابه داریم و
ممکن است در مورد حضرت عبدالعظیم
نیز به همان گونه باشد، می گوئیم اخبار
در مورد حضرت معصومه به لفظ آینده
است، یعنی در خبر «سَتُدْفَنُ» آمده که
صریح است در اینکه در آینده دفن خواهد
شد...

به عنوان نتیجه باید گفت که هر چند
درک حضور امام رضا (ع) از سوی
عبدالعظیم (ع) ناممکن نیست، اما دلیلی
بر آن یافت نمی شود.